

UOT 336.71

RƏQƏMSAL BANKÇILIQDA UÇOT VƏ AUDİTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ: AZƏRBAYCAN VƏ UKRAYNA TƏCRÜBƏSİ

Kənan Nüsrət oğlu Atayev

doktorant

Bakı Biznes Universiteti

atayevkenan29@gmail.com

Xülasə: Rəqəmsal texnologiyalar bank sektorunda uçot və auditin mahiyyətini köklü şəkildə dəyişməkdədir. Bu proses əməliyyatların real vaxt rejimində avtomatlaşdırılmasını və daha yüksək şəffaflığın təmin olunmasını zəruri edir. Məqalədə Azərbaycan və Ukraynanın rəqəmsal bankçılıq təcrübələri müqayisə olunur və hər iki ölkədə nağdsız ödənişlərin payının sürətlə artdığı, fiziki filiallardan asılılığın isə azaldığı göstərilir. Audit sahəsində ənənəvi prosedurlar getdikcə İT və kibertəhlükəsizlik auditi, böyük verilənlərin analizi və fasiləsiz audit yanaşmaları ilə əvəzlənir. Ukrayna rəqəmsal transformasiyaya daha erkən başladığından (neobanklar, BankID və 24/7 ödəniş sistemi vasitəsilə) bir sıra göstəricilərdə üstün mövqe tutur; Azərbaycanda isə dövlət proqramları və bankların daxili sistemlərinin modernləşdirilməsi rəqəmsal inkişafı sürətləndirmişdir.

Açar sözlər: rəqəmsal bankçılıq, rəqəmsal uçot, kibertəhlükəsizlik, internet bankçılıq, mobil bankçılıq

Giriş

XX əsrin sonlarından başlayaraq, ETT–nin sürətli inkişafı bank sektorunda da özünü büruzə verməyə başlamışdır. Belə ki, banklar artıq müştərilərlə olan münasibətləri elektron sistemdə təşkil etməyə başlamışdılar ki, elektron bank xidmətlərinin də özünün kifayət qədər üstün cəhətləri vardır [2]:

1. Əməliyyatların sürətinin artması;
2. Müştərilərə daha yaxşı xidmətin göstərilməsi;
3. Xərclərin azalması;
4. Bazar paylarının artırılması;
5. Digər banklarda bankçılıq sahəsində rəqabət şərtlərinə uyğunlaşma.

Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı bank sektorunda əsas dəyişikliklərə səbəb olur. Rəqəmsal bankçılıq anlayışı, ənənəvi bank xidmətlərinin internet, mobil tətbiqlər və digər məsafədən kanallar üzərindən təqdim olunmasını nəzərdə tutur ki, müştərilər istənilən vaxt bank əməliyyatlarını onlayn icra edə bilsinlər. Dünyada bank xidmətlərinin rəqəmsallaşması pandemiya illərində və sonrasında daha da sürətlənmiş, nağdsız ödənişlər və onlayn bank əməliyyatları kəskin şəkildə artmışdır. Bu tendensiya həm bankların uçot (mühasibat) sistemlərinin, həm də daxili və xarici audit proseslərinin müasirləşdirilməsini gündəmə gətirir. Belə ki, rəqəmsal mühitdə əməliyyatların həcmnin artması, real-vaxt rejimində böyük maliyyə məlumatlarının emalı və yeni risk amilləri (məsələn, kiber risklər) bank uçotu və auditinin ənənəvi üsullarla aparılmasını çətinləşdirir.

Tədqiqatın aktuallığı ondan irəli gəlir ki, Azərbaycan və Ukrayna bank sektorları son illərdə rəqəmsal transformasiya istiqamətində mühüm addımlar atmış, hər iki ölkədə onlayn bank xidmətlərinin payı sürətlə yüksəlmişdir. Müvafiq olaraq, rəqəmsal bankçılıq şəraitində mühasibat uçotunun dəqiqliyinin təmin edilməsi, məlumatların etibarlı qorunması və audit nəzarətinin effektiv təşkili böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məqalənin məqsədi – Azərbaycan və Ukrayna bank sektorlarının rəqəmsal bankçılıq sahəsində uçot və audit təcrübələrini təhlil etmək, əldə olunmuş nailiyyətləri və mövcud boşluqları müəyyənləşdirmək, beynəlxalq meyillər kontekstində müqayisə aparmaq və hər iki ölkə üçün uyğun tövsiyələr irəli sürməkdir. Məqalənin əhatə dairəsi rəqəmsal bank xidmətləri sahəsində mühasibat uçotu və audit praktikasını, bu sahədə beynəlxalq trendləri və Azərbaycan-

Ukrayna müqayisəsini ehtiva edir. Rəqəmsal bankçılıq – bank xidmətlərinin tam və ya qismən rəqəmsal platformalar üzərindən təqdim edilməsidir. Bu anlayış özündə internet bankçılığı, mobil bankçılıq, ATM və ödəniş terminalları kimi uzaqdan xidmət kanallarını birləşdirir. Bu cür innovativ bankçılıq sistemi banklara da ciddi üstünlüklər qazandırır: əməliyyatların rəqəmsallaşdırılması hesabına xərclərin azalması, resursların daha səmərəli bölgüsü, müştəri məmnuniyyətinin artması və rəqabət qabiliyyətinin möhkəmlənməsi mümkün olur. Ən əsası, bank xidmətlərinin keyfiyyətində yüksəliş əldə edilir ki, bu da yeni müştərilərin cəlb edilməsinə və ümumilikdə maliyyə inklüzivliyinin artmasına şərait yaradır.

Rəqəmsal bankçılığın inkişafı mühasibat uçotu və bank auditi kimi sahələrdə beynəlxalq səviyyədə yeni meyillər formalaşdırmışdır. Mühasibat uçotu baxımından, banklar öz informasiya sistemlərini yeniləyərək rəqəmsal kanallar üzərindən baş verən çoxsaylı əməliyyatları real vaxt rejimində qeydə almağa başlamışlar. Məsələn, bir çox qabaqcıl banklar böyük həcmli tranzaksiyaların dərhal mühasibat registrlərinə işlənməsi üçün avtomatlaşdırılmış core-banking proqram təminatına keçid etmişdir. Bu, insan müdaxiləsini və kağız daşıyıcılardan asılılığı azaldaraq uçot məlumatlarının dəqiqliyini və operativliyini artırır. Eyni zamanda, mühasibat uçotunda beynəlxalq standartların (məsələn, IFRS) tələblərinə uyğun hesabatlılıq üçün rəqəmsal formatlardan (XBRL və s.) istifadə genişlənir ki, bu da maliyyə məlumatlarının elektron təqdimatını və axtarışını asanlaşdırır. Beləliklə, rəqəmsal mühitdə uçotun aparılması banklara öz maliyyə vəziyyətlərini daha şəffaf və çevik idarə etmək imkanı verir.

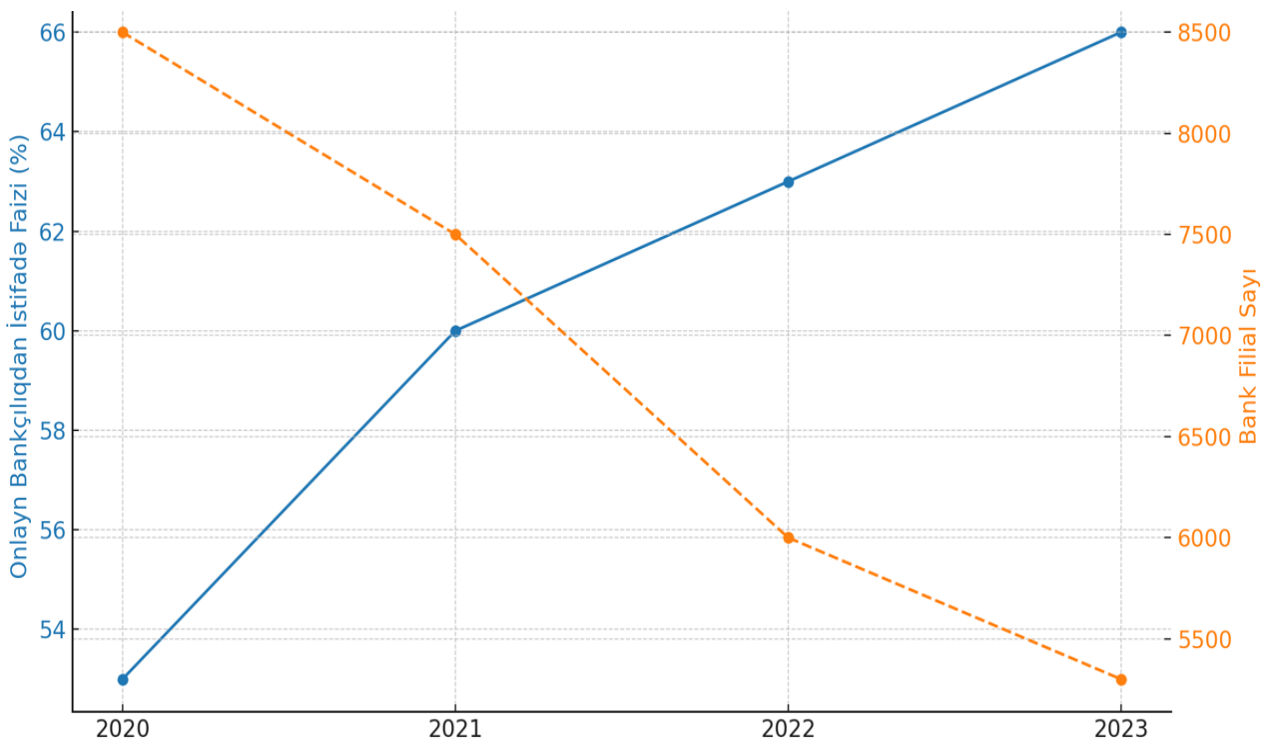
Audit sahəsində də rəqəmsal transformasiya ciddi dəyişikliklər tələb edir. Ənənəvi audit prosedurları (maliyyə göstəricilərinin əl ilə yoxlanılması, nümunə seçimi və s.) rəqəmsal bankçılığın mürəkkəb texnoloji infrastrukturunda kifayət qədər effektiv olmaya bilər. İnnovativ banklarda IT auditi, informasiya təhlükəsizliyinin auditi, məlumat analitikası vasitəsilə kontinuu audit (davamlı audit) kimi yeni yanaşmalar ön plana çıxır. Beynəlxalq təcrübədə banklar daxili audit departamentlərini texnoloji biliklərlə təchiz edir, elektron əməliyyatların izlənməsi üçün xüsusi proqramlar tətbiq olunur. Məsələn, audit prosesində böyük verilənlərin təhlili (data analytics) tətbiq olunaraq, anomaliyaların real vaxtda aşkarlanması mümkündür. Həmçinin, kiber-risklərin artması fonunda informasiya təhlükəsizliyi auditi xüsusi əhəmiyyət qazanmışdır – auditorlar bankın elektron sistemlərinin məxfiliyini, bütövlüyünü və əlçatanlığını qorumaq üçün mütəmadi yoxlamalar aparırlar. Bu tələblər beynəlxalq audit standartlarında da əksini tapmaqdadır və getdikcə daha çox ölkədə bankların məcburi audit prosedurlarına IT risklərinin qiymətləndirilməsi daxil edilir.

Qlobal miqyasda aparılan tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal bankçılığın yüksəlişi davamlı xarakter daşıyır. Avropa və Şimali Amerikada əhalinin əhəmiyyətli hissəsi artıq gündəlik bank əməliyyatlarını onlayn həyata keçirir. Xüsusilə Qərbi Avropada hər beş vətəndaşdan biri sırf rəqəmsal bank xidmətlərindən istifadə edir [5]. Bu göstərici hər il təxminən 20% artır [6]. Dünya üzrə rəqəmsal bank istifadəçilərinin sayı son dörd ildə 24% artmışdır. Ən böyük artım isə “Asiya-Sakit Okean” regionunda müşahidə olunur – təkcə Çin və qonşu ölkələrdə rəqəmsal bankçılıq istifadəçilərinin sayı 900 milyon nəfəri keçmişdir. Bu dinamika onu göstərir ki, banklar 2030-cu ilə qədər xidmətlərinin tamamilə rəqəmsal müstəviyə keçirilməsini planlaşdırırlar. Məsələn, “KPMG” beynəlxalq audit şirkətinin proqnozuna görə, 2030-cu ilədək bütün banklar tam rəqəmsal fəaliyyətə keçəcək və müştərilərə ancaq elektron kanallarla xidmət göstərəcəklər. Bununla əlaqədar olaraq, fərdi xidmətin təkmilləşdirilməsi (süni intellekt, səsli köməkçilər, biometrik autentifikasiya vasitələri), açıq bankçılıq (Open Banking) ekosisteminin genişlənməsi və üçüncü tərəf fintech xidmətlərin inteqrasiyası kimi trendlər aktuallaşır.

Rəqəmsal bankçılıqda Ukrayna təcrübəsi

Ukraynada rəqəmsal bankçılığın inkişafı dərin elmi tədqiqatların mövzusu olmuş və ölkədə bu sahədə erkən addımlar atılmışdır. Hələ 2010-cu illərin əvvəlində ukraynalı tədqiqatçılar məsafədən bank xidmətləri haqqında geniş monoqrafiya hazırlamış və bu xidmətlərin mahiyyətini hərtərəfli şəkildə izah etmişlər. Həmin tədqiqatlarda rəqəmsal bankçılığın Ukrayna bank sisteminin yeni inkişaf mərhələsi olduğu vurğulanır, belə ki, rəqəmsal kanalların tətbiqi banklara öz müştəriləri ilə

münasibətləri keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırmaq imkanı verir. Monoqrafiyada qeyd olunur ki, innovativ inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi məsafədən bank xidmətləri Ukrayna banklarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq, bazarda payını genişləndirmək və müştəri məmnuniyyətini yüksəltmək üçün açar rolunu oynamağa başlayıb. Müəlliflər məsafədən xidmətlərin tətbiqinin banklara xərcləri optimallaşdırmağa, resursları səmərəli bölüşdürməyə və təqdim olunan xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verdiyini xüsusi qeyd edirlər. Ukrayna bank sektorunda rəqəmsal xidmətlərin genişlənməsi konkret praktiki addımlarla müşayiət olunub. Uzaqdan bank xidmətlərinin əsas prinsipi müştəri ilə bank arasında məsafədən müxtəlif növ məlumatların mübadiləsidir. Müştərilər geniş imkanlara sahibdirlər: uzaqdan hesabların idarə olunması, ödənişlər və köçürmələr, depozitlərin açılması, həmçinin çoxsaylı informasiya resursları (valyuta məzənnələri, yaxınlıqdakı bankomatların ünvanları, filialların siyahısı və s.) [1]. Ölkənin ən böyük bankı olan “PrivatBank” hələ 2010-cu illərdə “Privat24” adlı internet-bankçılıq sistemini istifadəyə verərək milyonlarla müştərinin onlayn bankçılığa çıxışını təmin etdi. Daha sonra “Alfa-Bank”, “Ukraine”, “OTP Bank”, “UkrSibbank”, “PUMB” kimi iri banklar da aktiv şəkildə öz rəqəmsal xidmət platformalarını inkişaf etdirdilər [1]. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Ukraynada tamamilə filialsız fəaliyyət göstərən neobank modelləri də uğur qazanmışdır. Ən məşhur nümunə 2017-ci ildə istifadəyə verilmiş “MonoBank” layihəsidir – Universal Bankın lisenziyası ilə fəaliyyət göstərən bu virtual bank qısa müddətdə ölkənin ən populyar onlayn bankına çevrilmişdir. “MonoBank” müştərilərə yalnız mobil tətbiq vasitəsilə geniş çeşiddə bank məhsulları (kartlar, kreditlər, əmanətlər və s.) təklif edir və uğuru sayəsində digər bankları da rəqəmsal transformasiyaya sövq etmişdir.

Qrafik 1. Ukraynada rəqəmsal bankçılıq və bank filiallarının sayı (2020-2023)

Son illərin statistik məlumatları Ukraynada rəqəmsal bankçılığın kütləviləşdiyini göstərir. 2020-ci ildə əhəlinin cəmi ~53 %-i onlayn bank xidmətlərindən istifadə edirdisə, 2021-də bu göstərici 60 %-ə, 2022-də 63 %-ə, 2023-də isə artıq 66 %-ə yüksəlmişdir [7]. Yəni Ukrayna əhəlisinin üçdə ikisi aktiv şəkildə rəqəmsal bankçılıqdan faydalanır ki, bu da bank filiallarına fiziki gedişin kəskin azalması ilə nəticələnmişdir. Həqiqətən də, ölkədə son beş ildə bank filiallarının sayı yarıbayarı azalmışdır (2019-da ~8500 filialdan 2023-də ~5300 filiala enmişdir). Filial şəbəkəsinin

ixtisası bankların xərc strukturunu yüngülləşdirmiş və eyni zamanda müştəriləri daha çox onlayn kanallardan istifadəyə stimullaşdırmışdır. Rəqəmsal kanallar üzrə aparılan əməliyyatların həcmnin artmasını aşağıdakı göstəricilər aydın nümayiş etdirir:

1. Nağdsız ödənişlərin payı: Ölkə daxilində kartla aparılan əməliyyatların strukturunda nağdsız ödənişlərin xüsusi çəkisi 2019-cu ildə ~82% idisə, bu rəqəm 2022-ci ildə 92%-i ötdü və 2024-cü ildə 94.6%-ə çatdı. Yəni, 2024-cü ildə Ukraynada kartla edilən hər 100 ödənişdən təxminən 95-i nağdsız qaydada (POS-terminal, onlayn və s.) həyata keçirilmişdir. Bu, rəqəmsal ödənişlərin artıq dominant mövqedə olduğunu göstərir.

2. Nağdsız əməliyyatların məbləği: Kart əməliyyatlarının ümumi məbləğində nağdsız ödənişlərin payı da sürətlə yüksəlmişdir – 2022-ci ildə bu göstərici dəyər ifadəsində 69% təşkil etmişdir. 2024-cü ilin yekunlarına görə isə kartla aparılan əməliyyatların məbləğinin 64.5%-i nağdsız ödənişlərin payına düşmüşdür.

3. Kontaktız ödənişlər: Rəqəmsal ödəmə texnologiyaları arasında xüsusilə kontaktız kartlar və NFC mobil ödənişlər geniş yayılıb. 2022-ci ildə kontaktız ödənişlərin həcmi əvvəlki ilə nəzərən 53% artmış və bütün nağdsız ödənişlərin 85 %-ini təşkil etmişdir (2021-də 75 % idi). Yəni Ukraynada nağdsız ödənişlərin əksəriyyəti artıq Apple Pay, Google Pay kimi mobil tətbiqlər və ya POS terminallar vasitəsilə kontaktız həyata keçirilir. Bu göstərici üzrə Ukrayna hətta bir sıra Avropa ölkələrini qabaqlayır.

4. Real vaxt rejimində köçürmələr: Ukrayna bank müştəriləri arasında kartdan karta pul köçürmələri, onlayn kommunal ödənişlər və internet üzərindən alış-veriş kimi rəqəmsal əməliyyatlar çox populyardır. 2024-cü ildə onlayn rejimdə aparılan mal və xidmət ödənişləri (e-ticarət) bütün nağdsız əməliyyatların sayında ~13.6 %-lik paya malik olmuş və ümumi məbləğin ~14.7 %-ni təşkil etmişdir. Orta statistik göstəricilərə görə, 2024-cü ildə Ukraynada pərakəndə ticarətdə nağdsız ödənişin bir əməliyyat üzrə orta məbləği 330 qriven (təxminən 12 dollar), onlayn xidmət ödənişlərinin orta məbləği 561 qriven olmuşdur. Bu, rəqəmsal ödənişlərin həm kiçik məxrəcli gündəlik alış-verişdə, həm də nisbətən iri onlayn alış-verişlərdə geniş istifadə olunduğunu göstərir.

Rəqəmsal bankçılığın yüksəlişi Ukraynada bankların uçot və audit fəaliyyətinə də təsirsiz qalmayıb. Banklar artan onlayn əməliyyat axınını dəqiq qeydə almaq üçün mühasibat sistemlərini təkmilləşdiriblər, avtomatik hesabat modulları qurublar. Məsələn, 2018-2020-ci illərdə internet-bankinq sistemlərinin müqayisəli təhlili göstərdi ki, bir sıra banklar (PrivatBank və s.) müştəri hesab qalığını real vaxt rejimində izləmək, ödəniş tapşırıqlarını avtomatlaşdırmaq baxımından lider mövqedə olublar. Bu dövrdə aparılmış analizlər məsafədən bank xidmətlərinin bank sektorundakı rolunun ilbəlil gücləndiyini üzə çıxardı. Nəticədə, bankların illik maliyyə hesabatları artıq elektron imzalarla təsdiqlənmiş rəqəmsal reyestrlərə əsaslanır, bir çox audit yoxlamaları isə məsafədən (onlayn) aparılır. Ümumilikdə, Ukrayna təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal bankçılığın sürətli inkişafı uçot və audit istiqamətində də innovasiyaları zəruri edir. Ukrayna bankları müasir texnologiyaları tez mənimsəyərək onlayn xidmətlərini genişləndirmiş, bununla paralel olaraq daxili proseslərini yenidən dizayn etmişlər. Nəticədə, 2020-2024-cü illərdə Ukrayna bank sistemində həm əməliyyat effektivliyi artmış, həm də müştərilərin rəqəmsal kanallara güvəni yüksəlmişdir. Xüsusən müharibə şəraitində bankların dayanıqlı rəqəmsal infrastrukturunu sayəsində ölkədə nağdsız ödənişlər sabit şəkildə davam etmiş, əhəlinin maliyyə xidmətlərinə əlçatanlığı qorunmuşdur. Bu nailiyyətlər Ukrayna bank sektorunun çevikliyini və innovativliyini təsdiqləyir.

Rəqəmsal bankçılıqda Azərbaycan təcrübəsi

Azərbaycanda da son illərdə bank sektorunun rəqəmsal transformasiyası sürətlənmiş və xüsusilə pandemiya dövrü bu prosesi daha da təşviq etmişdir. 2020-ci ildən etibarən Azərbaycan bankları müştərilərə məsafədən xidmət kanallarını daha geniş təqdim etməyə başlamışlar. Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən bütün kommersiya bankları (Azərbaycan Respublikasının Poçt Operatörü “Azərpoçt” da daxil olmaqla) internet bankçılıq xidməti göstərir. Mobil bankçılıq xidmətinə gəldikdə, 2024-cü ilin əvvəlinə olan məlumata görə, ölkədə 20 bank öz müştərilərinə mobil tətbiq vasitəsilə bank xidmətləri təqdim edir. Son beş ildə Azərbaycanda həm internet, həm də mobil

bankçılıq ekosistemi kəmiyyət və keyfiyyətə xeyli inkişaf edib. Mobil bankçılıq sayəsində banklar [2]:

1. Şöbə və filialların müştəri trafikini azaldır, uzun növbə və izdiham hallarını aradan qaldırır;
2. Ofis və əməliyyat xərclərini azaldır;
3. Əməkdaşların iş vaxtına qənaət edib onlardan daha səmərəli faydalanır;
4. Müştərilər üçün daha rahat mühit yaradır;
5. Xidmətləri daha tez və çevik göstərir;
6. Yeniliklər barədə müştəriləri birbaşa xəbərdar edir;
7. Yeni müştərilər cəlb edir;
8. Nəticədə mövcud müştərilərin daha çox loyallığını qazanır.

Rəsmi statistik rəqəmlər Azərbaycan bank sektorunda rəqəmsal bankçılıq xidmətlərinin dinamik yüksəlişini təsdiqləyir. Mərkəzi Bankın hesabatına əsasən, 2021-ci ilin ilk yarısında ölkə üzrə bank müştərilərinin cari hesablarından aparılan bütün köçürmələrin 76 %-i rəqəmsal kanallar (internet/mobil bankçılıq) vasitəsilə həyata keçirilib. Yəni 2021-ci ildə bank əməliyyatlarının say etibarilə dördüncü illərdən çoxu artıq elektron qaydada icra olunurdu. Bu göstərici sonrakı illərdə daha da yüksəlib. 2024-cü ilin yekununda bank müştərilərinin cari hesablarından həyata keçirilən 694.7 milyon ədəd köçürmənin 93.5 %-i say üzrə, 77.4 %-i isə məbləğ üzrə məhz rəqəmsal bankçılıq vasitəsilə reallaşmışdır. Başqa sözlə, 2024-cü ildə ölkədə həm əməliyyatların sayına görə, həm də dəyərinə görə böyük əksəriyyət rəqəmsal kanalların payına düşür. Bu, son dərəcə yüksək göstəricidir və Azərbaycan bank sisteminin qısa müddətdə rəqəmsal transformasiyaya uğradığını göstərir. Bütün bu rəqəmlər Azərbaycanda nağdsız ödənişlərin və rəqəmsal bank əməliyyatlarının kütləviləşməsinə göstərir. Mərkəzi Bankın son açıqlamasına görə, 2024-cü il ərzində aparılan köçürmələrin say etibarilə 93.5 %-i, məbləğ etibarilə isə 77.4 %-i rəqəmsal bankçılığın payına düşüb. Bunun sayəsində ölkə iqtisadiyyatında nağdsız dövriyyə əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Həmçinin POS-terminallar və e-ticarət əməliyyatları sürətlə çoxalıb: 2024-cü ildə ölkə üzrə quraşdırılmış POS-terminal sayı əvvəlki ilə görə 38.4 % artaraq 119.5 min ədədə çatıb, bölgələr üzrə artım xüsusilə 58.5 % kimi yüksək rəqəmlə müşahidə edilib. Qeyd edilir ki, nağdsız ödənişlərin təşviqi istiqamətində görülən tədbirlər fiziki terminallara tələbi azaltmış, insanlar daha çox rəqəmsal ödəniş həllərinə üstünlük verməyə başlamışlar. Məsələn, 2023-2024-cü illər ərzində Azərbaycanda ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirilən ölkədaxili nağdsız ödənişlərin sayı 68.8%, həcmi isə 60.9 % artmışdır [3]. Bu, istehlak vərdişlərinin sürətlə dəyişdiyini və əhalinin nağd puldan elektron ödəniş vasitələrinə keçid etdiyini göstərən mühüm statistikadır.

Azərbaycan bankları rəqəmsal transformasiya nəticəsində daxili əməliyyat proseslərini və mühasibat uçotunu da müasirləşdirməkdədirlər. Xüsusilə ölkənin iri bankları (məsələn, Kapital Bank, ABB və s.) son illərdə “core banking” sistemlərini yeniləmiş, müştərilərə onlayn xidmətlər təqdim etməklə yanaşı daxili uçot sistemlərini də tam avtomatlaşdırmışlar. Bu addımlar bankların əməliyyat xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış və əməliyyat sürətini artırmışdır. Rəqəmsal texnologiyalar banklara imkan verir ki, gündəlik minlərlə tranzaksiyanı avtomatik qeydə alsınlar və real zamanda maliyyə vəziyyətinə dair dəqiq hesabatlar əldə etsinlər. Məsələn, Kapital Bank ASC-nin illik hesabatlarına görə, 2020-ci ildə pandemiya şəraitində bank öz rəqəmsal kanallarının imkanlarını artıraraq əməliyyat həcmi böyütmüş, müştərilərin əksəriyyətini filiallara gəlmədən xidmət almağa yönləndirmişdir. Nəticədə, bankın əsas maliyyə göstəricilərində müsbət dinamika müşahidə edilib və rəqəmsal bankçılıq ekosisteminin genişlənməsi ümumi biznes nəticələrinə pozitiv təsir göstərmişdir.

Bankların daxili audit funksiyası da rəqəmsal mühitə uyğun yenilənməkdədir. Artıq bir çox Azərbaycan bankında daxili audit qrupları təkcə ənənəvi maliyyə yoxlamalarını deyil, həm də IT sistemlərinin auditini, kibertəhlükəsizlik protokollarının auditini həyata keçirir. Bu, rəqəmsal bankçılığın gətirdiyi yeni risklərin (məsələn, kiberhücumlar, məlumat sızması və s.) vaxtında aşkarlanıb qarşısının alınması üçün vacibdir. Hazırda Azərbaycan banklarında daxili nəzarət şöbələri mütəmadi olaraq internet və mobil bankçılıq infrastrukturunu, o cümlədən müştəri

məlumatlarının mühafizəsi sistemlərini yoxlayırlar. Bununla yanaşı, banklar Mərkəzi Bankın və Auditorlar Palatasının tövsiyələrinə uyğun şəkildə xarici audit prosesində də rəqəmsal texnologiyalardan yararlanmağa çalışırlar. Məsələn, bəzi audit şirkətləri bankların böyük həcmli tranzaksiya məlumatlarını xüsusi proqramlar vasitəsilə analiz edib riskli əməliyyatları filtrəleyirlər. Bütün bunlar uçot və audit sisteminin rəqəmsal dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdiyini göstərir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankı rəqəmsal bankçılığın inkişafını dəstəkləmək məqsədilə bir sıra təşviqəddici addımlar atır. “Rəqəmsal Ödənişlərin Genişləndirilməsi” adlı Dövlət Proqramı çərçivəsində nağdsız ödənişlərə keçidi stimullaşdırmaq üçün komissiyaların azaldılması, POS-terminalların bölgələrdə quraşdırılmasına subsidiyalar, hətta lotereyalar kimi tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2020-ci ildə ani ödəniş sisteminin (AÖS) işə salınması ilə 7/24 müddətində istənilən məbləğdə vəsaiti bir neçə saniyə ərzində ölkədaxili köçürmək mümkün olmuşdur ki, bu da həm vətəndaşlar, həm də müəssisələr üçün böyük rahatlıq yaratmışdır. Ani ödənişlər sistemi rəqəmsal ödənişlərin 24/7/365 rejimində aparılması və vəsaitlərin dərhal əldə edilməsi ilə yanaşı, likvidliyin zamanında təmin edilməsinə, elektron ticarətin inkişafına, yeni məhsul və xidmətlərin tətbiqi ilə fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsinə, nağdsız ödənişlərin effektivliyinin yüksəldilməsinə imkan verəcəkdir [4]. Mərkəzi Bank rəsmiləri bildırırlər ki, ölkəmizdə ənənəvi bank xidmətlərinin rəqəmsal müstəviyə transformasiyası yüksək tempdə davam edir və bu tendensiya nəticəsində fiziki bank infrastrukturuna tələbat orta və uzun müddətdə azalacaq. Doğrudan da, 2024-cü ildə ölkədə quraşdırılmış bankomatların sayı cəmi 6.2% artdığı halda, POS-terminalların sayı 38 % artmış, eyni zamanda internet/mobil bankçılıq əməliyyatlarının həcmi 20-38 % intervalında artımlar göstərmişdir. Bu rəqəmlər bank xidmətlərinin “rəqəmsal”a doğru yönəlməsinin real göstəriciləridir.

Müqayisəli təhlil

Hər iki ölkənin ayrı-ayrılıqda təhlili göstərir ki, rəqəmsal bankçılığın inkişafı ümumi olaraq oxşar müsbət nəticələr verib: əməliyyatların sayında kəskin artım, nağdsız ödəniş payının yüksəlməsi, filial şəbəkələrinə ehtiyacın azalması, xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşması və s. Həm Azərbaycan, həm də Ukraynada rəqəmsal transformasiya bank müştərilərinin davranışlarını dəyişib – insanlar vaxt və məkan məhdudluğu olmadan 7/24 bank xidmətlərindən yararlanmağa öyrəşiblər. Bu da müştəri məmnunluğunu artırıb və banklara daha geniş auditoriyaya xərcləri artırmadan xidmət göstərməyə imkan verib. Hər iki ölkədə innovativ rəqəmsal məhsullar tətbiq olunub: məsələn, Ukraynanın Monobank təcrübəsi, Azərbaycanda Kapital Bank-ın BirBank rəqəmsal tətbiqi və s. Bu innovasiyalar nəticəsində gənc nəsil müştərilərin bank sistemə cəlbi sürətlənib. Bununla yanaşı, bəzi fərqlər də müşahidə olunur. Ukrayna rəqəmsal bankçılığa bir qədər əvvəl start verdiyi üçün (2010-cu illərin əvvəllərindən) bu sahədə bəzi göstəricilərdə liderlik edir. Məsələn, Ukraynada tam rəqəmsal (filialsız) bank modeli – Monobank – uğurla fəaliyyət göstərir və ölkə miqyasında milyonlarla istifadəçisi var. Azərbaycanda hələ ki tam filialsız neobank olmasa da, ənənəvi bankların rəqəmsal filial konseptləri mövcuddur (məs., Leobank kimi rəqəmsal alt-brendlər). Digər bir fərq – Ukraynada rəqəmsal ödəniş infrastrukturunu (kontaktız ödəniş, mobil cüzdanlar və s.) daha geniş yayılıb, Apple Pay/Google Pay kimi xidmətlərə inteqrasiya səviyyəsi yüksəkdir. Azərbaycanda da son illərdə Apple Pay, Samsung Pay kimi NFC ödəmə xidmətləri işə düşmüş, lakin istifadə nisbəti hələ Ukrayna qədər yüksək deyil. Məsələn, Ukraynada 2022-ci ildə kontaktız ödənişlər nağdsız ödənişlərin 85%-ni təşkil etdiyi halda, Azərbaycanda bu göstərici üçün rəsmi statistika açıqlanmasa da, daha aşağı olduğu təxmin edilir (lakin artım tempinin yüksək olduğu müşahidə edilir).

Regulyativ mühitə gəlinə, hər iki ölkənin Mərkəzi Bankı rəqəmsal bankçılığın genişlənməsini təşviq edir, lakin fərqli vasitələrlə. Ukrayna Mərkəzi Bankı rəqəmsal transformasiya istiqamətində bir sıra strateji sənədlər qəbul etmiş, o cümlədən Açıq Bankçılıq (Open Banking) prinsiplərinin tətbiqi üçün normativ bazanın hazırlanmasına başlamışdır. Azərbaycanda Açıq Bankçılıq hələ ilkin mərhələdədir – 2023-cü ildə Azərbaycan Banklar Assosiasiyası bu sahədə işçi qrup yaratmış və ilkin konsepsiya müzakirə etmişdir. Lakin hazırkı dövr üçün Azərbaycan bank sistemində rəqəmsal məlumat mübadiləsi əsasən bankların öz daxili API-ləri və fintech tərəfdaşlıqları çərçivəsində həyata keçirilir. Buna baxmayaraq, hər iki ölkə fintech şirkətləri ilə

əməkdaşlıq etməyə can atır: Ukraynada Liqapay, Portmone kimi finteklər ödəniş bazarının bir hissəsinə çevrilib, Azərbaycanda isə Unipay, EPUL kimi rəqəmsal ödəniş platformaları banklarla inteqrasiya halındadır. Bu cəhətdən, Ukrayna fintech ekosistemi daha rəngarəng və olğun sayıla bilər, lakin Azərbaycan da son illərdə bu istiqamətdə ciddi addımlar atır.

Uçot və audit aspektlərinə baxdıqda da həm bənzərliklər, həm də fərqlər var. Oxşar cəhət odur ki, rəqəmsal bankçılığın genişlənməsi nəticəsində hər iki ölkədə bankların mühasibat sistemləri tam inteqrasiya olunmuş elektron platformalara keçirilib. Artıq həm Ukrayna, həm də Azərbaycan banklarının gündəlik maliyyə əməliyyatları birbaşa mühasibat modullarına işlənir və icmal hesabatlar avtomatik generasiya edilir. Bu, uçot məlumatlarının operativliyini və düzgünlüyünü artırır. Auditə gəldikdə, hər iki ölkədə daxili audit xidmətləri rəqəmsal risklərə fokuslanmağa başlayıb – məsələn, kiber təhlükəsizlik, verilənlərin qorunması, İT infrastruktur dayanıqlığı kimi mövzular audit yoxlamalarının tərkib hissəsinə çevrilib. Ukraynada bu proses bir qədər daha qabaqdadır: artıq 2010-cu illərin əvvəlindən banklarda elektron bankçılıq risklərinin auditü üçün xüsusi metodikalar işlənib hazırlanıb. Məsələn, Ukrayna təcrübəsində auditorlar elektron pul sistemlərində məlumatların məxfiliyi, bütövlüyü və əlçatanlığını pozan halları vaxtında aşkarlamaq üçün test ssenariləri tətbiq edirlər. Azərbaycanda isə banklarda kiber risklərin auditü istiqaməti yeni formalaşır – əsasən, son 5 ildə bəzi böyük banklar xarici məsləhətçiləri cəlb etməklə öz İT sistemlərinin təhlükəsizlik auditini keçiriblər. Mərkəzi Bank da 2020-ci ildən etibarən banklara penetration test və digər kibertəhlükəsizlik yoxlamalarını mütəmadi aparmağı tövsiyə edir. Bu sahədə qanunvericilik də gücləndirilir; məsələn, 2023-cü ildə “Ödəniş xidmətləri və ödəniş sistemləri haqqında” Qanunda rəqəmsal ödənişlərin təhlükəsizliyinə dair tələblər təsbit olunmuşdur. Ümumilikdə, audit prosesinin rəqəmsallaşması hər iki ölkədə vacib məsələyə çevrilib və beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təkmilləşdirilir.

Beləliklə, müqayisəli təhlil nəticəsində aydın olur ki, Azərbaycan və Ukrayna rəqəmsal bankçılığın inkişafında oxşar hədəflərə doğru irəliləyirlər. Hər iki ölkə nağdsız iqtisadiyyat qurmağa, bank xidmətlərini əhali üçün daha əlçatan və rahat etməyə çalışır. Ukrayna müəyyən mənada pionerdir – ilk neobank, genişmiqyaslı kontaktız ödəniş qəbulu və s. – lakin Azərbaycan da qısa müddətdə əhəmiyyətli uğurlar qazanıb, xüsusilə dövlətin təşviqedicisi addımları nəticəsində rəqəmsal ödənişlərin payı sürətlə artıb. Hər iki ölkənin təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal transformasiya bank sektorunda məhsuldarlığı artırır, xərcləri azaldır və müştəri məmnuniyyətini yüksəldir.

Araşdırmanın nəticələrinə əsasən belə qənaətə gəlinə bilər ki, rəqəmsal bankçılıqda uçot və auditin təkmilləşdirilməsi həm Azərbaycan, həm də Ukrayna üçün aktual və strateji əhəmiyyətli məsələdir. Hər iki ölkənin bank sektoru son illərdə rəqəmsal transformasiya yolu ilə əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmişdir: nağdsız ödənişlərin payı rekord həddə çatmış, onlayn bank xidmətləri demək olar ki, bütün banklarda standart hala gəlmiş, müştərilərin rəqəmsal kanallara etibarını artırmışdır. Bu irəliləyişlər bankların maliyyə vasitəçiliyi funksiyasını daha effektiv həyata keçirməsinə, iqtisadiyyatda pul dövriyyəsinin sürətlənməsinə və kölgə iqtisadiyyatının azalmasına müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, rəqəmsal mühit bank fəaliyyətinə yeni risklər və çağırışlar gətirmişdir ki, bunların həlli üçün uçot və audit sistemlərinin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Uçot sahəsində əsas nəticə ondan ibarətdir ki, rəqəmsal bankçılıq şəraitində mühasibat uçotu tam avtomatlaşdırılmalı və real vaxt rejimində işləməlidir. Həm Azərbaycanda, həm Ukraynada banklar bu yöndə mühüm addımlar atmış, müasir core banking sistemləri qurmuşlar. Bunun sayəsində hesabatların dəqiqliyi və şəffaflığı yüksəlib. Lakin hər iki ölkədə uçot sistemlərinin davamlılığı üçün tövsiyə olunur ki, banklar verilənlərin ehtiyat mərkəzləri (data recovery centers) yaratsınlar, kiber insidentlər zamanı məlumatların itirilməməsinə təmin etsinlər. Bundan başqa, mühasibat uçotu əməkdaşlarının rəqəmsal maliyyə ekosistemi barədə bilikləri artırılmalıdır – yəni uçot mütəxəssisləri rəqəmsal aktivlərin (məsələn, kripto aktivlər, rəqəmsal valyutalar) uçotu, elektron müqavilələrin hüquqi-mühasibat aspektləri üzrə təlimlərdən keçməlidirlər. Beynəlxalq standartların (IFRS və s.) yenilənmələri izlənilməli və uçot praktikasına tətbiq edilməlidir, çünki rəqəmsal bankçılıqla bağlı yeni mühasibat məsələləri ortaya çıxmağa bilər.

(məsələn, müştərilərin elektron pul kisələrinin uçotu, bulud xidmətlərinin xərcləşdirilməsi və s.). Audit sahəsində isə əsas nəticə budur ki, rəqəmsal bankçılıq audit yanaşmasını kökündən dəyişir – artıq audit sadəcə maliyyə rəqəmlərinin yoxlanılması deyil, həm də bankın informasiya sistemlərinin dayanıqlılığının, kibertəhlükəsizlik təbəqələrinin və rəqəmsal əməliyyatların izlənilməliyinin yoxlanılması deməkdir. Ukrayna təcrübəsi göstərir ki, elektron bank sistemlərinin effektiv auditi bankların təhlükəsiz fəaliyyəti üçün kritikdir. Azərbaycan bankları da bu istiqamətdə addımlar atmaqdadır, lakin təkmilləşmə üçün imkanlar var. Təvsiyə olunur ki:

➤ Audit kadrlarının ixtisası artırılmalı: Həm daxili, həm də müstəqil auditorlar üçün rəqəmsal bankçılıq və İT auditi üzrə müntəzəm təlim proqramları keçirilməlidir. Xüsusilə, kiber risklərin auditi, məlumat analizinin auditi, rəqəmsal forenzika kimi mövzularda ixtisaslaşma vacibdir. Hər iki ölkənin mərkəzi bankları bu sahədə auditorlar üçün sertifikatlaşdırma proqramları təşkil edə bilərlər.

➤ Beynəlxalq ən yaxşı təcrübələr tətbiq edilsin: Rəqəmsal audit üçün mövcud beynəlxalq standartlar (məsələn, ISACA tərəfindən irəli sürülən COBIT çərçivəsi və s.) öyrənilib lokal praktikaya uyğunlaşdırılmalıdır. Bankların daxili audit bölmələri məlumatların məxfiliyinin qorunması (ISO 27001 standartı və s.) üzrə periodik yoxlamalar aparmalıdırlar. Ukraynanın informasiya təhlükəsizliyi auditi üzrə əldə etdiyi təcrübə Azərbaycanda istifadə oluna bilər, eyni zamanda Azərbaycanın nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması sahəsində təcrübəsi Ukrayna tərəfindən öyrənilə bilər – yəni iki ölkə arasında təcrübə mübadiləsi faydalı olar.

➤ Kibertəhlükəsizlik və məlumat mühafizəsi birinci dərəcəli önəm daşıyır: Rəqəmsal bankçılıqda uğurun təməli şərti etibarlılıqdır. Hər iki ölkənin banklarına təvsiyə edilir ki, informasiya təhlükəsizliyinə investisiyaları artırınsınlar, bank sistemlərinin mütəmadi penetrasiya testlərini keçirsinlər və aşkarlanan boşluqları dərhal aradan qaldırınsınlar. Bu addımlar müştərilərin rəqəmsal bankçılığa inamını qorumaq üçün vacibdir.

Nəticə

Rəqəmsal bankçılıqda uçot və auditin təkmilləşdirilməsi davamlı bir prosesdir və texnoloji inkişaf ayaqlaşmağı tələb edir. Azərbaycan və Ukrayna təcrübələri göstərir ki, düzgün strateji yönləndirmə və investisiya ilə rəqəmsal transformasiya bank sektoruna mühüm faydalar gətirir. Gələcəkdə hər iki ölkənin bankları və tənzimləyici qurumları arasında əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi rəqəmsal bankçılığın risklərinin daha effektiv idarə olunmasına, uçot və audit keyfiyyətinin yüksəlməsinə xidmət edə bilər. Bu yolla həm milli bank sistemlərinin dayanıqlığı artır, həm də rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı sürətlənər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Viktoriya Kostiuk, Olha Faichuk, Oleksii Muravskiy. (2024) Müasir çağırışlar və təhlükələr kontekstində məsafədən bank xidmətlərinin həyata keçirilməsi mexanizmi, monoqrafiya, teadmus nəşriyyatı, Tallinn, Estoniya.

2. Hacıyeva N.A, Yusifov E.C, Məmmədova A.V. (2024) Azərbaycanda bank xidmətləri sferasında marketinqin tətbiqi, monoqrafiya, Gəncə, 145 səh.

3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Rəqəmsal Ödənişlər icmalı, (2024).

4. Tağıyev X.R, Rüstəmov T.H. (2020) Rəqəmsal ödənişlər və elektron bankçılıq xidmətləri, dərslik, Bakı, 408 səh.

5. Backbase. (2025, May 20). *State of European Banking 2025: consumer survey report*. “One in five consumers now use a direct bank or a neobank as their main financial service provider”.

6. Mastercard (2019, June 3). *Digital banking has become part of Europeans’ everyday life*. “84 % use digital banking at least once a month ... one in five (20 %) already from digital-only banks”.

7. <https://bank.gov.ua>

COMPARATIVE ANALYSIS OF IMPROVING ACCOUNTING AND AUDITING IN DIGITAL BANKING: EXPERIENCE OF AZERBAIJAN AND UKRAINE

K.N.Atayev
doctoral student
Baku Business University

Abstract: Digital technologies are fundamentally transforming the essence of accounting and auditing in the banking sector, requiring the automation of operations in real time and greater transparency. The article compares the digital banking experiences of Azerbaijan and Ukraine, demonstrating the rapid increase in the share of cashless payments and the reduction in dependence on physical branches in both countries. In auditing, traditional procedures are increasingly being replaced by IT and cybersecurity audits, big data analytics, and continuous auditing approaches. Since Ukraine embarked on digital transformation earlier (with neobanks, BankID, and a 24/7 payment system), it leads in several indicators; whereas in Azerbaijan, state programs and system upgrades within banks have accelerated digital progress.

Keywords: digital banking, digital accounting, cybersecurity, internet banking, mobile banking

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА В ЦИФРОВОМ БАНКИНГЕ: ОПЫТ АЗЕРБАЙДЖАНА И УКРАИНЫ

К.Н.Атаев
докторант
Бакинский университет бизнеса

Резюме: Цифровые технологии кардинально трансформируют содержание бухгалтерского учета и аудита в банковском секторе, что требует автоматизации операций в режиме реального времени и повышения прозрачности. В статье сопоставляется опыт Азербайджана и Украины в области цифрового банкинга, где в обеих странах наблюдается стремительный рост доли безналичных платежей и снижение зависимости от физических филиалов. В сфере аудита традиционные процедуры все чаще заменяются ИТ-аудитом, аудитом кибербезопасности, аналитикой больших данных и подходами непрерывного аудита. Поскольку Украина начала процесс цифровой трансформации раньше (необанки, BankID, система платежей 24/7), она лидирует по ряду показателей, тогда как в Азербайджане ускорение цифрового прогресса обеспечивается государственными программами и обновлением банковских систем.

Ключевые слова: цифровой бандинг, цифровой бухгалтерский учёт, кибербезопасность, интернет-бандинг, мобильный бандинг

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov
Çapa təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli
Daxil olub: 14.10.2025
Çapa qəbul edilib: 21.10.2025